

مسئولیت مدنی رسانه های تصویری

«نسبت به پخش برنامه های برون مرزی»

دکتر وحیده ترزیمی نژاد، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک (نویسنده و مسئول مکاتبات)

vtarzaminejad@gmail.com

بابک ایرانتاج، کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد زنجان

چکیده

طی نخستین سال های دستیابی بشر به فن آوری های ارتباطی، پخش و مخابره اخبار و اطلاعات در قلمرو شهر، استان و نهایتاً یک کشور انجام می گرفت اما به موازات توسعه و تکامل فن آوریهای ارتباطی بالاخص رسانه های تصویری یعنی تلویزیون و به دنبال آن دستیابی بشر به فضا، فن آوری مخابرات فضایی یعنی ماهواره ها، دامنه نفوذ این فن آوری ها در سطح جهان گسترش یافت و موجبات روند رو به رشد موارد سوء استفاده از این فن آوری های نوین را هم در داخل کشورها و هم در سطح بین المللی فراهم ساخت؛ هر چند برنامه های ارسالی ماهواره ها از ابعاد مثبت تحسین برانگیز بوده، اما هرگز گمان نمی رفت این ابزار مخابراتی با بهره گرفتن از اصل گردش آزاد اخبار و اطلاعات در دنیای ارتباطات موجبات رنگ باختن فرهنگ های ملی، تهاجمات سیاسی و تخریب ارزش های اخلاقی را فراهم آورد. بدین ترتیب، آثار زیانبار پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای در دامنه منافع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشورها انکارناپذیر است و تقصیر از ارکان تشکیل دهنده انتساب مسئولیت بین المللی دولتها در قبال پخش این برنامه ها ولو از حیث فعالیت بخش خصوصی خود می باشد که زیان دیده می تواند برای جبران خسارات مادی و معنوی به دولت مقصر مراجعه کند و محکمه صالح این اختلافات، در صورت توافق دو کشور، دیوان بین المللی دادگستری است و رسیدگی نیز تابع اساسنامه آن دیوان می باشد.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، رسانه های تصویری، زیان به منافع سیاسی، اقتصادی، ارزش های فرهنگی و حقوق اشخاص، جبران خسارت.

مقدمه

بررسی مسئولیت مدنی ناشی از پخش برنامه های رسانه های تصویری (تلویزیون و ماهواره) مستلزم شناخت مبانی و منابع گوناگون است. به عبارت دیگر، منظور از مسئولیت مدنی رسانه های تصویری، آنست که چنانچه در نتیجه فعل هر یک از اشخاص مختلفی که با مقاصد و عناوین متفاوتی با این رسانه ها سر و کار دارند به حقوق یا منافع اشخاص دیگر چه در داخل کشور یا در کشوری دیگر خسارت وارد آید، چه شخص یا اشخاصی، بر چه مبنایی و چگونه باید به جبران خسارت ملزم شوند؟ آیا مسئولیت نقض کننده حقوق و منافع دیگران از طریق برنامه های ماهواره ای مسئولیت مبتنی بر تقصیرات می باشد یا مبتنی بر خطر یا مبتنی بر تضمین حق است یا در هر یک از فروع خاص باید مبنایی خاص را انتخاب کرد؟ زیاندیدگان چه نوع خسارت هایی را و تا چه اندازه می توانند مطالبه کنند؟ اینها پرسش هایی است که احکام مربوط به مسئولیت مدنی ناشی از پخش مستقیم رسانه های تصویری در حوزه برون مرزی باید به آن پاسخ گوید و از حاصل این پاسخ هاست که صورت و ماهیت ویژه این مسئولیت از دیگر انواع مسئولیتها متمایز می شود.

البته شایان ذکر است، در حوزه فعالیت رسانه های تصویری نسبت به پخش برنامه های برون مرزی از طریق ماهواره ها، با پرتاب ماهواره ها به فضای ماورای جو و استقرار آنها در مدارهای اطراف زمین، ضمن به وجد آوردن دانشمندان، مسائل حقوقی متعددی را برای جامعه بین المللی دامن زده است بدیهی است که باید با استفاده از فنون و روشهای مختلف به وضع قواعد و مقررات مناسب برای این جنبه از فعالیتهای انسانی پرداخت و فاصله میان واقعیتهای فنی و قواعد حقوقی را تا حدی برطرف کرد.

معاهده ۱۹۶۷ راجع به اصول حاکم بر فعالیت دولتها در امر کاوش و استفاده از فضای ماورای جو که بحق به «منشور فضای ماورای جو» شهرت یافته است، اصول کلی حاکم بر اقدامات دولتها و سازمانهای بین المللی در فضا را به دست داده است. بی تردید، حق پرتاب و استقرار ماهواره ها و فعالیتهای غیرنظامی و صلح آمیز آنها در فضای ماورای جو، از اصول مندرج در این معاهده، به راحتی قابل استنباط است (Fisher, ۱۹۹۰, p.۴۳).

با گذشت زمان و رشد و توسعه فعالیتهای پیشگامان فضایی در فضای ماورای جو، انعقاد دیگر موافقت نامه های مربوط به مسائل خاص ضروری گشت؛ مسائلی که هر یک، ردپایی در معاهده ۱۹۶۷ داشتند. بازگشت و اعاده ماهواره های پرتاب شده به فضای ماورای جو و تعهدات دولتهای پرتاب کننده و محل فرود (یا سقوط) ماهواره ها، موضوع موافقت نامه ۱۹۶۸ قرار گرفت (زمانی، ۱۳۸۰a، ص ۳۱)؛ اما برای آنکه شناسایی مقام پرتاب کننده ماهواره به آسانی صورت گیرد، کنوانسیون ۱۹۷۵ ثبت ملی و بین المللی ماهواره ها را الزامی کرده است (ممتاز، ۶۶-۱۳۶۵). در این میان، کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت بین المللی دولتها و سازمانهای بین المللی را به خاطر خسارات مادی ناشی از ماهواره ها تایید کرده و مکانیسمی بین المللی را برای رسیدگی به دعوی جبران خسارات تمهید کرد (زمانی، ۱۳۸۰a، صص ۷۰-۶۷).

بر این اساس، از حیث بعد سخت افزاری ماهواره ها، امروزه تا حدی کنوانسیونهای پنجگانه فضایی و حقوق بین الملل عرفی رافع نیازهای حقوقی موجود هستند. با وجود این، در مورد مسائل واجد طبع سیاسی، همچون پخش مستقیم امواج تلویزیونی و سنجش از راه دور، جدال میان جبهه های شمال و جنوب بسیار سخت و توانفرسا بوده است. همچنین با توجه به توسعه استفاده های تجاری و اقتصادی از فضا، و به ویژه گسترش روزافزون نقش مؤسسات و نهادهای خصوصی در این عرصه، نیاز به وضع قواعد و مقررات دقیق و جامع به شدت احساس می شود. فعالیتهای «کوپیوس»^۱، اتحادیه بین المللی مخابرات، یونسکو و سایر مراجع ذیربط، هر یک به نحوی به این حوزه مربوط می شود و اقداماتی هم در این مورد صورت گرفته است، ولی هنوز وفاقی جهانی در مورد اصول و قواعد قابل اعمال در این مورد حاصل نگشته است.

دریافت مستقیم برنامه های ماهواره ای چالشی برای جامعه بین المللی ایجاد کرده که در تاریخ روابط بین الملل بی سابقه بوده است. در حقیقت، سرعت گسترش و حجم فراگیر برنامه های ارسالی از ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی هر چند از ابعاد مثبت تحسین برانگیز بوده است، لیکن رنگ باختن فرهنگهای ملی و تخریب ارزشهای

اخلاقی در مواجهه با آن برنامه ها نگرانی های زیادی را دامن زده است، تا جایی که برخی ماهواره های پخش مستقیم را از قدرت هسته ای خطرناک تر توصیف کرده اند.

۱- آثار زیانبار پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای

در حقوق بین الملل، زیان و آسیب را عبارت از آثار و نتایج ناشی از فعل یا ترک فعلی می دانند که برخلاف مقررات حقوق بین الملل صورت پذیرفته باشد و فعل یا ترک فعل مذکور، نتیجه نقض یا سرپیچی از یک از مقررات و قواعد حقوق بین الملل بوده باشد (رفیعی، ۱۳۸۰، ص ۹۰)؛ لذا اگر چه تاکنون مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آثار زیانبار پخش فرامرزی برنامه های رادیویی و تلویزیونی به موجب معاهده یا کنوانسیون خاصی تثبیت نشده است، لیکن با توجه به مباحث مطروحه، چنین نتیجه گرفته می شود که پخش بعضی از این برنامه ها آثار زیانباری را برای منافع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی کشورهای گیرنده و زیان به حقوق اشخاص در پی دارد، این زیانها ممکن است مادی یا معنوی باشد که در ذیل به آنها می پردازیم.

۱-۱- زیان به منافع سیاسی

تحمیل ضرر و زیان به منافع سیاسی کشورهای گیرنده برنامه های فرامرزی رادیویی و تلویزیونی به طور عمده از طریق تبلیغات^۳ مستقیم یا غیرمستقیم صورت می گیرد (رفیعی، ۱۳۸۰، ص ۹۱)، یعنی ماهواره می تواند زنده و مستقیم، تأثیر همه کوشش های باور سازی و تبلیغ یک حکومت را باطل کند. در جهان سوم، بسیاری از حکومت ها رسانه های فرا مرزی را تهدیدی برای روند مردم گرایی در درون خود می دانند. خبر رسانی و تبلیغ از سوی رسانه های غربی که بی رحمانه و بی صبرانه رویدادها و تحول ها را با نگاه غربی ارزیابی می کنند، این روند را بر می زند. گاهاً ممکن است از ماهواره در مسیر اهداف تروریستی نیز بهره برداری شده باشد و برای مثال پیام های ناشناخته یا آموزش های غیر مستقیم از طریق صدا و تصویر به هر جای دنیا ارسال شود. پشتیبانی تبلیغاتی و روانی از تروریست ها، تشویق آنان به ادامه فعالیت های ضد بشری، پنهان کردن ابعاد جنایت های آنان و بدتر از همه توجیه آن، نمونه های دیگری از کارکرد ماهواره ها بر ضد امنیت و صلح جهانی است (www.cybernetic.blogfa.com). بدین ترتیب القای تردید در ارکان نظام سیاسی کشور، غیردموکراتیک جلوه دادن آن نظام، تحریک به جنگ و شورش داخلی، تریق احساس ناامیدی و ناامنی و به طور کلی آنچه که در مقوله تعهد امنیت ملی کشور می گنجد، زیانهای جدی ای را به منافع سیاسی کشور گیرنده برنامه ها وارد می کند (رفیعی، ۱۳۸۰، ص ۹۱).

جنگ جهانی دوم تجربه ای بود که جامعه بین المللی را نسبت به آثار مخرب و زیانبار سوءاستفاده از ابزارها و وسایل ارتباط جمعی، به خصوص رادیو و تلویزیون، بیدار کرد. از این رو، مجمع عمومی سازمان تازه تاسیس ملل متحد قطعنامه شماره (II) ۱۱۰ خود را در ۱۹۴۷ با نام اقداماتی علیه تبلیغات و محرکهای جنگ جدید به تصویب رساند.^۴ در قطعنامه مذکور، تمامی اشکال تبلیغات، در هر کشوری که صورت گیرد، چنانچه به هر نحوی صلح بین المللی را تهدید کند یا آن را مورد مخاطره قرار دهد یا تحریک به جنگ و تجاوز کند، قویاً محکوم شد، لیکن علی رغم اینکه همه این توافقات و اسناد بین المللی انجام تبلیغات به شکل موصوف را محکوم می کند، اما متأسفانه تا به امروز هیچ تعریف روشنی از مفهوم تبلیغات که مقبولیت جهانی داشته باشد، ارایه نشده است. بنابراین، به طور اساسی فقدان اتفاق نظر در خصوص مفاهیم تبلیغاتی، ناشی از دشواری، ناتوانی و نسبی بودن تشخیص مصادیق تبلیغات غیرقانونی و مضر از مصادیق تبلیغات قانونی و غیرمضر است. با این اوصاف، بعضی از حقوقدانان در صدد برآمدند تا صرف نظر از نسبی بودن مصادیق تبلیغات قانونی و غیرقانونی، معیارهای کلی مربوط به تعیین مصادیق برنامه ها و تبلیغات مضر و غیرقانونی را بدون توجه به کشور خاصی ارایه کنند که در ذیل به بعضی از آنها اشاره می شود:

۱. پخش و انتشار آن دسته از اطلاعات، برنامه ها و تبلیغاتی که به منافع سیاسی و ملی کشوری زیان می رساند.
۲. پخش و انتشار آن دسته از اطلاعات، برنامه ها و تبلیغاتی که بنیانهای زندگی اجتماعی کشوری را تخریب و زیر و رو می کند.

^۳ . propaganda

^۴ . United Nations General Assembly Resolution no. ۱۱۰ (۱۱) / ۱۹۴۷. (Measures to be taken against propaganda and inciters of new War)

۳. پخش و انتشار آن دسته از اطلاعات، برنامه‌ها و تبلیغاتی که به هنجارها و تمامیت فرهنگی جامعه‌ای آسیب می‌رساند.

۴. پخش و انتشار آن دسته از اطلاعات، برنامه‌ها و تبلیغاتی که برای زندگی خصوصی افراد جامعه‌ای مضر است (رفیعی، ۱۳۸۰، صص ۹۶-۹۴).

۲-۱- زیان به منافع اقتصادی و تجاری

امروزه شبکه‌های تلویزیونی دولتی و خصوصی غالب کشورها در پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی به فرایندهای فنی خاص توسل جسته‌اند تا توجه عموم مردم را برای خرید کالا، خدمات خاص یا مشارکت مردم در تولید کالا و سرمایه‌گذاری در زمینه‌های گوناگون جلب کنند. از این رو، هیچ دولتی را نمی‌توان یافت که از پخش آگهی‌ها و تبلیغات تجاری بی‌حد و مرز دیگر کشورها از طریق پخش فرامرزی برنامه‌های تلویزیونی در کشور خود رضایت داشته باشد. برای مثال یکی از مواردی که دولت‌ها بر پخش برنامه‌های تلویزیونی فرامرزی دیگر دولت‌ها در کشورشان محدودیت‌های خاصی را وضع یا به طور کلی از پخش این گونه برنامه‌ها جلوگیری می‌کنند، پخش برنامه‌ها و آگهی‌های تبلیغاتی کالاهای خارجی است. دلیل عمده این امر نیز آن است که تبلیغات کالاهای خارجی، گرایش به استفاده از این کالاها را موجب شده و در پایان ورشکستگی اقتصاد و تولید داخلی را موجب می‌گردد (رفیعی، ۱۳۸۰، صص ۹۷؛ www.cybernetic.blogfa.com).

۳-۱- زیان به ارزش‌های فرهنگی

یکی از مسائل مهم مطروحه در خصوص زیانهای ناشی از پخش فرامرزی تلویزیون، موضوع ورود آسیب و زیان به منافع و ارزشهای فرهنگی^۵ کشور است که امروزه از آن به امپریالیسم فرهنگی^۶ و تهاجم فرهنگی^۷ یاد می‌شود. یکی از دلایلی که دولت‌ها را در خصوص تهاجم و تعدیات فرهنگی نگران کرده، ارتباط ظریف و دقیق میان فرهنگ و سیاست است و همین ارتباط است که دولت‌ها از منافع آن استفاده می‌کنند، زیرا پخش برنامه‌های تبلیغاتی رادیویی و تلویزیونی، برای مقاصد فرهنگی، راه میانبری برای رسیدن به اهداف تبلیغات سیاسی است. حتی اگر بخواهیم ابعاد منفی را نادیده بگیریم و جنبه‌های مثبت موضوع مورد بحث را که ممکن است مفید و سازنده هم باشند در نظر آوریم، باز هم این واقعیت وجود دارد که کشورها در دریافت کننده امواج، هیچ گونه نقش و دخالتی در انتخاب برنامه نخواهد داشت و این امر بر خلاف اصل حاکمیت دولت‌ها در عرصه حقوق بین‌الملل است و این همان حقیقت است که مجموعه ارزشهای فکری و اخلاقی جامعه به عنوان قربانی واقعی بین‌المللی شدن وسایل ارتباط جمعی در خطر نابودی قرار می‌گیرد (www.cybernetic.blogfa.com).

۴-۱- زیان به حقوق اشخاص

اگر چه در مورد نفس وجود «اصل آزادی اطلاعات» اتفاق نظر وجود دارد ولی مشکل تعیین «حدود و کیفیت آزادی اطلاعات» می‌باشد که عدم رعایت این حدود از سوی رسانه‌ها می‌تواند برای افراد زیانبار باشد (AELE, P. ۱۰۷)، به همین دلیل کمیسیون اروپا در اکتبر ۱۹۹۶ با در نظر گرفتن «اصل دسترسی آزاد به اطلاعات» درباره فعالیت رسانه‌های فرامرزی، این آزادی را به شرطی پذیرفته که موجب برنامه‌سازی رسانه‌ای زیانبار یا تقصیرآمیز نباشد و برنامه‌های رسانه‌ای زیانبار را برنامه‌هایی دانسته است که «خلاف یکی از موارد زیر در آن مشاهده می‌شود». این کمیسیون ایستگاه‌های ماهواره، رادیو و تلویزیون و اینترنت را دعوت می‌کند که در تهیه و تنظیم محتوای برنامه‌های خود، موارد زیر را مدنظر قرار دهند؛

۱- امنیت ملی کشورها را برهم نزنند (مثلاً بمب‌سازی، تولید مواد مخدر یا داروهای غیرقانونی یا فعالیتهای تروریستی را آموزش ندهند).

۲- حمایت از کودکان و نوجوانان را نباید فراموش کنند (راه‌های کسب درآمد گمراه‌کننده، خشونت یا پرئوگرافی را به آنها آموزش ندهند).

^۵. Cultural Interests / Cultural Integrity

^۶. Cultural Imperialism

^۷. Cultural Attacks

- ۳- تمامیت بشر را مورد حمایت قرار دهند (تحریک و تشویق به کینه توزی ها و تبعیض های نژادی نکنند).
- ۴- امنیت اقتصادی کشورها را بر هم نزنند (مثلاً حيله و تقلب و وسایل و تدابیر سرعت از طریق کارت های اعتباری را یاد ندهند).
- ۵- امنیت اطلاعات را رعایت کنند (با وسایل و انگیزه های سوء، اطلاعات کشورها را از دستشان خارج نکنند).
- ۶- حریم خصوصی اشخاص را نقض نکنند (اسرار، احوال و داده های خصوصی اشخاص را افشا نکنند).
- ۷- به حیثیت و شهرت اشخاص لطمه نزنند (مرتکب هتک حرمت یا تبلیغات مقایسه ای غیرقانونی نگردند).
- ۸- مالکیت های معنوی را محترم شمارند (آثار دارای حق تألیف دیگران همانند نرم افزارها و موزیک ها را بدون اجازه صاحبان حق پخش نکنند).

ملاحظه می شود علاوه بر مواردی همچون زیان به منافع سیاسی، فرهنگی و اقتصادی به ابعاد مختلف پخش برنامه های ماهواره ای که منجر به زیان به حقوق اشخاص حقوقی و حقیقی می گردد موردنظر جوامع بین المللی بوده است به طوری که نقض حریم خصوصی اشخاص و کسر حیثیت و شهرت اشخاص لطمه به حقوق مادی و معنوی مالکیت معنوی پدیدآورندگان آثار در زمره فعالیت های رسانه های فرامرزی ماهواره ها بر شمرده شده است. لذا بدیهی است که نقض هر یک از موارد مذکور می تواند به مسئولیت مدنی اشخاص و دولت در مورد رسانه های دولتی منجر شود (انصاری و همکاران، ۱۳۸۱، ص ۳۶۸).

۲- انتساب آثار زبانبار پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای به دولت ها

در خصوص قابلیت انتساب پخش برنامه ها به دولت فرستنده باید گفت: دولت دارای شخصیت حقیقی نبوده و اعمالی که منتسب به دولت است از طریق ارگانها، شخصیت های دولتی یا نمایندگان آنها، و در بعضی موارد هم، به وسیله بخش خصوصی یک کشور که تحت کنترل دولت است، انجام می شود. به همین دلیل، اقداماتی را که شخصیت های دولتی یا نمایندگان آنها انجام می دهند به حساب افعال دولت آن کشور گذاشته می شود. حال با توجه به اینکه پخش فرامرزی برنامه های رادیویی و تلویزیونی از کشورهای فرستنده برنامه ها، یا به وسیله سازمانهای رادیو و تلویزیون ملی آن کشورها انجام می شود که در این فرض، قابلیت انتساب عمل پخش به دولت آن کشور کاملاً محرز و مسلم است یا اینکه عمل پخش فرامرزی برنامه های مذکور از سوی بخش خصوصی آن کشور که طبق قواعد و مقررات موجود در حقوق بین الملل ارتباطات از راه دور تحت کنترل دولت آن کشور است، انجام می شود که در این فرض نیز با استناد به قاعده «کنترل» که این قاعده یکی از اصول اساسی اتحادیه بین المللی مخابرات است؛ بدین معنا که طبق مقررات سازمان مذکور، کلیه فرستنده ها و گیرنده های رادیویی و تلویزیونی، اعم از خصوصی و عمومی در هر کشور، باید تحت مجوز دولت آن کشور فعالیت کنند و دولت نیز مسئول کنترل فعالیت های آنها است. عمل پخش برنامه های مذکور قابل انتساب به دولت آن کشور است (رفیعی، ۱۳۸۰، صص ۱۱۶-۱۱۵).

رفیعی به نقل از «ماریان گرین»^۱ (۱۹۸۷) از نظر مقررات حقوق بین الملل ارتباطات از راه دور اظهار می دارد با توجه به اینکه به موجب مقررات اتحادیه بین المللی ارتباطات از راه دور، هر ایستگاه پخش، اعم از دولتی یا خصوصی که در قلمرو یک دولت مبادرت به پخش برنامه های رادیویی و تلویزیونی برای عموم می کند، باید اجازه دولت متبوع خود را برای این کار تحصیل کرده باشد و فقط روی طول موجی که اتحادیه بین المللی مخابرات برای آن دولت اختصاص داده است، فعالیت هایی کند. به علاوه، دولت مذکور نیز باید ایستگاه های پخش خود را نزد دفتر ثبت بین المللی فرانسه ثبت کند؛ لذا چنانچه در اثر پخش فرامرزی برنامه های رادیویی و تلویزیونی که از قلمرو یک کشور از سوی بخش دولتی یا خصوصی آن کشور ارسال می شود، ضرر و زیانی متوجه کشورهای دیگر گردد، جبران ضرر و زیان وارده بر عهده دولت پخش کننده آن برنامه هاست.

۱-۲- عدم مشروعیت پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای

پخش برنامه های فرامرزی ماهواره ای می تواند حاکمیت دولتها را به خطر بیندازد؛ بدین صورت که اصل حاکمیت در بدو امر حق صلاحیت انحصاری بر قلمرو کشور و افراد و اموال موجود در آن را به دولت اعطا (جنبه ایجابی) می نماید و دیگران را از مداخله در امور داخلی منع می کند (جنبه سلبی). یکی از تجلیات اصل حاکمیت دولت ها، حق رضایت قبلی به پخش برنامه های رادیو-تلویزیونی فرامرزی برای اشخاصی است که در قلمرو آنها زندگی می کنند (زمانی، ۱۳۸۰b، ص ۱۴۳). یعنی آیا اصولاً دولتها می توانند بدون داشتن قرارداد خاص یا تحصیل رضایت قبلی و یا مشاوره با

^۱ Marian Green.

دولت گیرنده این برنامه‌ها، امواج رادیویی و تلویزیونی خود را فراتر از مرزهای جغرافیایی خود روانه کنند؟ و این برنامه‌ها از نظر کشور گیرنده تا چه میزان قانونی می‌باشند؟

در مورد پخش فرامرزی برنامه‌های از نگاه کشورهای گیرنده این برنامه‌ها، باید گفت که اصل آزادی اطلاعات را با توجه به ابهاماتی که در مورد کیفیت و نحوه اعمال این اصل وجود دارد، نمی‌توان علیه کشورهای گیرنده این برنامه‌ها که شامل اکثر کشورهای جهان هستند، تفسیر کرد، زیرا اولاً مفهوم آزادی در اصل آزادی اطلاعات، آزادی مطلق نبوده و محدودیتها و استثنائاتی بر آن وارد شده است.

دوم اینکه، اصل آزادی اطلاعات قدرت معارضه با اصل حاکمیت و استقلال دولتها و اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها را که از اصول مسلم و پذیرفته شده حقوق بین‌المللی هستند، ندارد. از سویی دیگر، ضرورت تحمیل رضایت قبلی کشورها، حداقل برای پخش آگهیهای تجاری خارجی که اجماع نظر کشورها را به دست آورده است، امری مقبول و آن را به صورت قاعده‌ای عرفی در حقوق بین‌الملل درآورده است که این امر نیز دلیل دیگری است که مثبت ضرورت تحمیل رضایت قبلی کشورهای گیرنده است؛ لذا چنانچه رضایت آن کشورها از قبل به نحوی تحصیل نشود، می‌تواند به پخش آن برنامه‌ها، به خاطر آثار زیانباری که متوجهش می‌شود یا مخالف اخلاق حسنه و مبانی نظم عمومی کشورش است، اعتراض کرده و آن را از نظر خود غیرقانونی اعلام کند.

در مورد مسأله دوم راجع به قانونی بودن یا نبودن مفاد و محتوای برنامه‌های پخش فرامرزی ماهواره‌ای، باید گفت: از آنجا که معیارهای مربوط به قانونی یا غیرقانونی بودن محتوای برنامه‌ها از جمله موازین نظم عمومی و اخلاق حسنه و هنجارها و ناهنجارها، امری نسبی بوده و از کشوری به کشور دیگر فرق دارد، امکان ارایه تعریف واحدی از قانونی یا غیرقانونی بودن محتوای یک برنامه که مقبول همه کشورها باشد، وجود ندارد؛ زیرا ممکن است محتوای برنامه‌ای تلویزیونی در یک کشور، از نظر اخلاق حسنه یا مبانی نظم عمومی حاکم بر آن کشور، قبیح و مضر و در نتیجه غیرقانونی شناخته شود، ولی در عین حال، همان برنامه در کشور یا کشورهای دیگر امری کاملاً معمولی و قانونی شناخته شود. این امر، خود یکی از دلایل طرفداران نظریه ضرورت تحمیل رضایت قبلی کشورهای گیرنده برنامه‌هاست و احراز قانونی یا غیرقانونی بودن محتوای برنامه‌ای که در کشوری پخش می‌شود، تنها در صلاحیت قوانین، مقررات و مقامات صلاحیتدار دولت همان کشور است و دولت ارسال کننده نمی‌تواند به تشخیص خود در خصوص قانونی یا غیرقانونی بودن محتوای برنامه‌ها در کشور گیرنده تصمیم بگیرد، زیرا پخش برنامه مذکور در کشور دیگری صورت می‌گیرد و نتایج و آثار مثبت و منفی آن متوجه دولت گیرنده برنامه مذکور می‌شود نه دولت فرستنده. مؤید این نظر، مصوبات اجلاس عمومی سالیانه یونسکو در نایروبی، در ۱۹۷۶ است که به موجب قطعنامه پایانی آن اجلاس، دولتهای فرستنده برنامه‌های پخش فرامرزی نباید برنامه‌های مخالف نظم عمومی، اخلاق حسنه و تعلیمات عمومی کشورهای گیرنده و حتی آگهی‌های تجاری خود را در آن کشورها پخش کنند (رفیعی، ۱۳۸۰، صص ۱۱۵-۱۱۳).

۲-۲- اثبات رابطه سببیت و ضرر ناشی از پخش برنامه‌های کشور گیرنده

آیا اثبات رابطه سببیت بین فعل یا ترک فعل غیرقانونی و ایجاد زیان و خسارت برای احراز مسئولیت بین‌المللی یک دولت در مقابل دولت زیان دیده ضروری است؟ در پاسخ این پرسش، باید گفت رابطه سببیت بین عمل غیرقانونی و خسارت وارده برای احراز مسئولیت بین‌المللی کاملاً مفروض است. بنابراین، در مورد رابطه سببیت، کافی است اثبات شود که اگر عمل غیرقانونی مزبور ارتکاب نمی‌یافت، بروز خسارات نیز منتفی می‌شد، لذا از دیدگاه حقوق بین‌الملل، دولت فرستنده پاسخگوی تمام خسارات وارده، اعم از مستقیم و غیرمستقیم است و حتی مسئول جبران نتایج ناشی از آن عمل زیانبار است. به همین دلیل، ارکان و عناصر لازم برای اثبات مسئولیت یک دولت عبارتند از: انتساب ارتکاب یک عمل غیرقانونی به خواننده و اثبات ورود خسارت به دولت مدعی.

همچنین در پیش‌نویسی که برای تدوین کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی دولت تهیه و به کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد تسلیم شده، از نظریه مسئولیت موضوعی ناشی از عمل غیرقانونی پیروی کرده و تقصیر را به عنوان یکی از ارکان تشکیل دهنده عملی غیرقانونی بین‌المللی ذکر نکرده است.

به موجب ماده ۱ پیش‌نویس مذکور، کلیه اقدامات دولت که از لحاظ بین‌المللی غیرقانونی باشد، مسئولیت بین‌المللی آن دولت را به دنبال خواهد داشت و «یکی از اصولی است که قویاً در رویه کشورها و تصمیمات قضایی پذیرفته شده است»؛ همچنین به موجب بند (ب) ماده ۳، «عمل غیرقانونی رفتاری است که ناقض تعهد بین‌المللی کشور است» که

در برگیرنده نقض تکالیف معاهده ای و غیرمعاهده ای است؛ و ماده ۱۷ مواد پیش نویس مذکور با صراحت تمام مقرر می کند که نقض تعهد بین المللی، صرف نظر از اینکه منشاء تعهد، عرفی، معاهده ای یا غیر آن باشد، عمل متخلفانه بین المللی تلقی می شود و تنوع منشاء تعهد نقض شده باعث نمی شود که نظامهای مسئولیت متفاوتی بر حسب منشاء تعهد اعمال شود (سیفی، ۱۳۸۰، صص ۲۳۰ و ۲۳۴). نتیجه اینکه، تقسیم بندی نظامهای مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی در حقوق داخلی کاربرد داشته، و در حقوق بین الملل بر مبنای اینکه تعهد بین المللی نقض شده ناشی از معاهده، اصول کلی حقوق بین المللی، عرف یا ناشی از قرارداد یا قانون است - به استثنای نظام مسئولیت کیفری - نظام های مسئولیت متفاوتی وجود ندارد (رفیعی، ۱۳۸۰، صص ۱۲۳ - ۱۲۰).

۳- مطالبه و جبران خسارت

۳-۱- کیفیت مطالبه خسارت

در مورد مسئولیت بین المللی یک دولت، قاعده این است که صرفاً نقض یکی از الزامات و تعهدات بین المللی از سوی یک دولت، برای اثبات مسئولیت وی کافی است، زیرا فرض بر این است که نقض در تعهد و الزام بین المللی منجر به ایراد خسارتی مادی یا معنوی نیز می شود. به همین دلیل، دولت ناقض از نظر بین المللی مسئول شناخته شود؛ اگر چه ممکن است در تمامی موارد ایراد خسارت به یک دولت، نتیجه ارتکاب عمل غیرقانونی دولتی دیگر نباشد، لیکن از مطالعه دعاوی بین المللی ای که تاکنون اقامه شده اند، می توان پی برد که تمامی اقدامات غیرقانونی ای که از سوی دولتی در قبال دولتی دیگر انجام شده است، خساراتی را نیز برای دولت مقابل، اعم از مادی و معنوی، به همراه داشته است و دولت مسئول، به جبران خسارات وارده محکوم شده است. البته، به نظر می رسد ضرر و زیان های ناشی از پخش برنامه های ماهواره ای بیشتر معنوی هستند تا مادی، و بدیهی است جبران هر یک از آن دو متفاوت است؛ اگرچه جبران ضرر و زیان مادی از رژیم حقوقی جافتاده تری پیروی می کند.

معهدا چنانچه بین دولت فرستنده و دولت گیرنده قراردادی در خصوص پخش برنامه های ارسالی وجود داشته باشد و دولت فرستنده با نقض مفاد قرارداد فیما بین، اقدام به پخش برنامه های مضر و غیرقانونی برای کشور گیرنده کند، در اثر اعتراض دولت گیرنده برنامه ها، اختلافی بین طرفین قرارداد بروز می کند و رسیدگی به اختلاف مذکور و جبران خسارت وارده، به طور قطع بر طبق مفاد قرارداد فیما بین انجام خواهد شد (هاشمی، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶). در همین راستا، در ژوئیه ۱۹۹۷، شرکت فرانس تلکوم به خاطر تخلف از قرارداد فیما بین آن شرکت و کشورهای عربی به مبلغ چهار میلیون دلار جریمه و قرارداد مزبور نیز لغو شد. در این قضیه، کانال بین المللی فرانسه که بانک برنامه های فرانسوی زبان به مقصد خارج است. پس از پخش تصاویری مستهجن، از ماهواره عرب ست اخراج شد و شرکت فرانس تلکوم مسئول این امر شناخته شد. در اثر اشتباهی که پیش آمده بود، بینندگان تلویزیونی خاورمیانه به دنبال تداخل کانالها در یک مرکز پخش فرانس تلکوم، حدود ۲۰ دقیقه شاهد تصاویر مستهجن کانال پلوس به جای یک برنامه کانال ۵ فرانسه که در کانال بین المللی پخش می شد، گردیدند. این حادثه با موج گسترده اعتراضات کشورهای عربی مواجه شد و در نهایت به لغو قرارداد و جریمه شرکت فرانس تلکوم انجامید. همچنین نیز چنانچه بین کشورهای فرستنده و گیرنده برنامه قراردادی وجود نداشته باشد، در مورد اصل موضوع، یعنی جبران خسارت وارده به کشور گیرنده برنامه هیچ تردیدی نیست و چنانچه دولت گیرنده به خاطر زیانهای وارده نزد دیوان بین المللی دادگستری از کشور فرستنده شکایت کند، علی القاعده دیوان مذکور پس از احراز مسئولیت کشور فرستنده، آن کشور را محکوم به جبران خسارت وارده می کند. لازم بذکر است که مسئولیت بین المللی دارای معنا و مفهوم منحصر به فردی است و نمی توان آن را از هر حیث با مفهوم مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی در حقوق داخلی مقایسه کرد. مؤید این امر، آزادی متعددی است که در دعاوی بین المللی صادر شده است (افجعی، ۱۳۷۵، ص ۱۱).

۳-۲- ارجاع اختلاف به مراجع ذیصلاح

با توجه به اینکه تاکنون معاهدات خاصی در مورد مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آثار زیانبار پخش فرامرزی برنامه های ماهواره ای ایجاد نشده است، این سؤال مطرح می شود که رسیدگی به اختلافات بین دولتها در این زمینه، در صلاحیت چه مرجعی است؟ در پاسخ باید گفت اگر چه رژیم حقوقی خاصی در این زمینه پیش بینی نشده است، لیکن باید توجه داشت که دیوان بین المللی دادگستری، در صورت رضایت طرفهای اختلاف بر ارجاع آن به دیوان، صلاحیت رسیدگی به آن اختلافات و تعیین میزان و نحوه جبران خسارات ناشی از پخش آن برنامه ها را دارد. توضیح

این نکته ضروری است که نقض تعهدات و الزامات بین المللی شامل نقض تعهدات مندرج در معاهدات بین المللی و مذکور در حقوق بین الملل عرفی یا اصول کلی حقوقی است. در این خصوص، سوء استفاده از حق را نیز می توان در عداد موارد نقض تعهدات بین المللی به حساب آورد.

خاطر نشان می شود که نوع مسئولیت در مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آثار زیانبار پخش فرامرزی برنامه های ماهواره ای، مسئولیت مدنی و جبران و ترمیم خسارات وارد به دولت گیرنده برنامه هاست و مسائل و مباحث مطروحه در این نوشتار منصرف از مسئولیت کیفری بین المللی دولتهاست.

مع الوصف چنانچه در اثر پخش برنامه های مضر برای دولت گیرنده اختلافی بروز کند، دیوان بین المللی دادگستری در صورت توافق دو کشور و بر طبق شرایط مذکور در اساسنامه آن دیوان صالح به رسیدگی به اختلاف یا دعوی مذکور است اما چنانچه قبلاً قرارداد فیما بین دو کشور مسأله را به گونه ای دیگر مورد توجه قرار داده باشد، حل و فصل اختلافات مذکور تابع آن قرارداد خواهد بود. البته در مورد آئین های حل و فصل اختلافات راجع به فضای ماورای جو و پیشنهادات ناظر بر ایجاد دیوان بین المللی فضای ماورای جو مطرح شده که این امر در ماده ۴۸ در پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل مطلع نظر قرار گرفته است (گرین، ۱۹۸۷، ص ۲۴۳).

بر همین اساس، به نظر می رسد. با استناد به حقوق بین الملل عام، دولتهای متأثر از برنامه های ماهواره ای بتوانند در صیانت از حقوق خویش به اقدامات متقابل متوسل شوند. این اقدامات بی آنکه محدود به مقوله های خاص باشند، این ویژگی را دارند که یا به طور مستقیم از دریافت برنامه های ماهواره ای در قلمرو خاصی ممانعت می کنند یا دولتهای ارسال کننده برنامه ها را تحت فشار قرار می دهند که از ادامه اقدامات غیرقانونی خود احتراز جسته و خسارات وارده (اغلب خسارات معنوی) را جبران کنند. پخش پارازیت در برنامه های ماهواره ای، توقیف دارایی های دولت فرستنده برنامه ها و تعلیق تعهدات قراردادی در برابر وی، از اقداماتی است که در این عرصه قابل توجه هستند (انصاری و همکاران، ۱۳۸۱، ص ۴۹۰؛ زمانی، ۱۳۸۰b، صص ۱۶۹-۱۶۷).

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات

با عنایت به فعالیت اجتناب ناپذیر پخش برنامه ها از طریق ماهواره ها و رویکرد و به گسترش این امر و از طرفی با توجه به موازین بین المللی حاکم بر روابط کشورها، پرواضح است جهت جلوگیری از زیانهای ناشی از پخش برنامه های نامأنوس با فرهنگ و شالوده اجتماعی ملت های دول مختلف قطعاً رسیدن به یک وفاق بین المللی کشورها در تدوین و تصویب معاهده ای فراگیر به منظور ضرورت وجودی تراضی و معاهده بین کشورهای فرستنده و گیرنده برنامه های ماهواره ای امری لازم و اجتناب ناپذیر است که در این رهگذر مسئولیتهای و ضمانتهای اجرایی و راهکارهای جبران خسارات زیاندیدگان از پخش این برنامه های همچنین ساز و کار حل و فصل اختلافات و دعاوی ناشی از این امر تبیین و تراضی شود تا بجای تقابل دولتها با این فرآیند دهکده جهانی نه تنها موجبات سوءاستفاده از منع جریان آزاد اطلاعات به عنوان برترین حق مسلم جوامع بشری فراهم نباشد، بلکه موجبات جلوگیری از تعرض و جبران خسارات نیز به مفهوم واقعی فراهم گردد.

از طرفی، بررسی منابع مسئولیت مدنی اعم از منابع عام مسئولیت مدنی و منابع خاص یا موضوعی مسئولیت مدنی رسانه های همگانی، به ویژه برای تبیین مبنای مسئولیت مدنی رسانه های تصویری و شیوه های جبران زیان، نشان می دهد که انسجام لازم میان آنها وجود ندارد و گاهی تکرارهای بیهوده و گاهی خلاء هایی یافت می شود که در هیچکدام از آنها مورد توجه قرار نگرفته است. به همین دلیل پیشنهاد می شود تا مقررات جامع و فراگیری که شامل ابعاد مختلف فعالیتهای رسانه ها، از مقررات تاسیس تا مقررات نظارت و مسئولیت، می شود، در این زمینه وضع گردد. سرانجام آنکه به دلیل تازگی طرح موضوع در حقوق ایران همچنین نظام بین المللی، محدودیت خاصی در منابع و آثار حقوقی یا دکترین و آرای قضایی پیرامون مباحث مطروحه وجود دارد که توجهاً به گسترش ماهیت بحث محل تأمل و فعالیت فراوان است، لذا به نظر می رسد که پژوهش حاضر می تواند راهگشای پژوهش های بعدی در این باره باشد و بر اساس یافته ها و حتی سوال های طرح شده، بتوان درباره هر یک از رسانه های همگانی (راديو، مطبوعات، اینترنت و غیره) پژوهش های جداگانه ای در ابعاد درون مرزی و برون مرزی به انجام رسانید.

منابع

- افجعی، مهرداد، «شرایط مسئولیت بین المللی دولت در برابر دارندگان تابعیت مضاعف»، مجله حقوق دادگستر، ۱۳۷۵.
- انصاری، باقر و همکاران، مسئولیت مدنی رسانه های همگانی، تهران، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات، ریاست جمهوری، ۱۳۸۱.
- رفیعی، غلامرضا، «زیان های ناشی از پخش مستقیم فرامرزی برنامه های رادیو-تلویزیونی و مسئولیت دولتها در حقوق بین الملل»، از کتاب چاش های حقوقی پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای در نظام های ملی و بین المللی، (گروه مطالعات حقوقی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)، تهران، سروش، ۱۳۸۰.
- زمانی، سید قاسم، «تسخیر فضا به وسیله ماهواره ها از دیدگاه حقوق بین الملل»، از کتاب حقوق بین الملل و پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای، (گروه مطالعات حقوقی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)، تهران، سروش، ۱۳۸۰a.
- زمانی، سید قاسم، «پخش مستقیم ماهواره ای و اقدامات متقابل در حقوق بین الملل با تأکید بر ارسال پارازیت»، از کتاب چاش های حقوقی پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای در نظام های ملی و بین المللی، (گروه مطالعات حقوقی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)، تهران، سروش، ۱۳۸۰b.
- سیفی، سید جمال، «وحدت مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی بین المللی و آثار آن در حقوق معاهدات»، مجله حقوقی دادگستر، تهران، زمستان ۱۳۸۰.
- ممتاز، جمشید، حقوق بین الملل عمومی ۲، جزوه درسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۶۶-۱۳۶۵.
- هاشمی، سید رضا، «رسانه ها و مسئولیت مدنی»، ماهنامه روابط عمومی، شماره ۷۳، ۱۳۸۹.
- “Civil Liability from Media Activities During Law Enforcement Operations”, AELE Monthly Law Journal, April 2008.
- Fisher, D. I, Prior Consent to International Direct Satellite Broadcasting, Martinus Nijhoff, 1990.
- Green, Maryan, NA, International Law, 3th.ed. Pitman Publishing, Great Britain, 1987.
- <http://www.cybernetic.blogfa.com/post-31.aspx>.